Gönderim Tarihi: 11.09.2018

Kabul Tarihi: 25.10.2018

MAADAY-KARA DESTANI'NDA ŞAMANİST DÜNYA TASARIMI

Shamanist World Design in the Maaday-Kara Epic

Mehmet Emin BARS

Dr. Öğr. Üyesi, Bingöl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi
Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
m_e_bars_21@hotmail.com

ORCID ID: 0000-0001-6972-6860

Çalışmanın Türü: Araştırma

Öz

Altay Türkleri çok zengin sözlü kültür ürünlerine sahiptir. Buna bağlı olarak Altaylıların zengin bir destan külliyatı bulunmaktadır. Çalışmamızda Altay Türk destanlarından Maaday-Kara'da yer alan ve şamanist düşüncenin sonucu meydana gelen dünya tasarımı incelenmiştir. İnceleme sonucunda Maaday-Kara Destanı'nda şamanist dünya görüşünün bir sonucu olarak evrenin gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olarak üç kozmik kuşaktan meydana geldiği görülmüştür. Sadece olağanüstü güce sahip olan destan kahramanları bu kuşaklar arasında geçişi yapabilmektedir. Sıradan kişilerden farklı olağanüstü güçlerle donatılmış destan kahramanları, göğe ve yeraltına çeşitli yolculuklar yaparak yeryüzünü çeşitli tehlikelerden korumakta, yeryüzündeki dengeyi sağlamaya çalışmaktadırlar. Maaday-Kara Destanı'nda mitolojik düşüncenin sonucunda ortaya çıkmış şamanist dünya modeli hâkimdir.

Anahtar Kelimeler: Maaday-Kara, destan, şamanizm, evren.

Abstract

Altay Turks have very rich verbal cultural products. Accordingly, the Altai have a rich epic collection. In our work, the shamanist world design was examined in Maaday-Kara from Altay Turkish epics. As a result of the examination, it is seen that in the Epic of Maaday-Kara, as a result of the shamanistic worldview, the universe has come to the three cosmic zones as the sky, the earth and the underworld. Only epic heroes with extraordinary powers can make a transition between these zones. The epic heroes try to maintain balance on earth by protecting the earth from various hazards by making various trips to the sky and underground. The Epic of Maaday-Kara has a shamanist world model that emerged as a result of mythological thought.

Keywords: Maaday-Kara, epic, shamanism, universe.

1. GİRİŞ

Altay toprakları, Avrasya kıtasının ortasında bulunmakta olup Rusya Federasyonu sınırları içinde özerk bir cumhuriyettir. Komşuları Moğolistan, Çin, Kazakistan Cumhuriyeti, Tuva ve Hakasya Cumhuriyeti'dir. Altaylılar günümüzde yaşayan Türklerin atalarıdır. Altay jeopolitik konumu itibariyle tarihin değişik zamanlarında farklı kültürleri birleştirmiştir. 1756 tarihinde Orta Asya'da gelişen tarihî olaylar sonucunda çoğu Rus İmparatorluğu'nun egemenliğine girmiştir.

Altay Türkleri çok zengin sözlü kültür ürünlerine sahiptir. Bu anlamda zengin bir destan külliyyatı bulunmaktadır. Altay Türkleri, masal ve destan için umumi olarak “çörçök” (masal) terimini kullanmaktadır. Destanı masaldan ayırmak için de “kay-çörçük” veya “kaylap aydar çörçük” (kayçı tarafından anlatılan masal) terimini kullanırlar. Destan anlatıcısına da “kayçı” adı verilir. Destan söylemek anlamında da “kayla-“ fiili kullanılır (Bekki, 2001, s.12). Kayçı adı verilen anlatıcılar, destanları, “topşuur” denilen çam veya sedir ağacından yapılan, yaklaşık 78 cm boyunda ve telleri at kılı olan bir saz eşliğinde icra ederler (Bekki, 2001, s. 13). Kayçılar, kaylama sırasında jest ve mimiklerini de kullanarak bir tiyatro gösterisi şeklinde canlandırırlar. Kayçılar kutsal kişilerdir ve toplum tarafından kendilerine büyük saygı duyulur. Kayçılar, anlattıkları hikâyelerin doğruluğuna halkı inandırmak ve kendilerini ermişlik mertebesine yükselterek toplum içinde itibarlarını artırmak için bir sihirli güç, olağanüstü bir durum veya ölen destan kahramanının yardımı neticesinde destanı öğrendiklerini söyler (Bekki, 2001, s. 14).

Altay Türklerinin önemli destanlarında biri de Maaday-Kara Destanı’dır. Bekki (2001, s. 32), Maaday Kara’da Şamanist dünya görüşünün aksettirilmesi, mitolojik motiflere çokça yer verilmesi ve daireleşmeye müsait olmasının destanın çok eski tarihlerde teşekkül etmeye başladığını gösterdiğini ifade ederken destanın “*İhtiyatla M.Ö. I. bin yılın ortalarından itibaren teşekkül etmeye başladığını ve M.S. VI. yüzyıl itibariyle de teşekkülünü tamamladığını*” belirtir. Destan, şamanist düşünce doğrultusunda bu dünyayı ve diğer dünyaları algılamaya çalışan bir toplumun ürünüdür. Destanda geçen olaylar yeraltı, yeryüzü ve gökyüzünde gelişir. Destan iki bölümden meydana gelmektedir. İlk bölümde Kara-Kula Kağan’ın Maaday-Kara üzerine hücumu, obasının yerle bir edilişi, halkının esir edilip götürülüşü anlatılırken; ikinci bölümde Maaday-Kara’nın oğlu Kögüdey-Mergen’in babasını ve halkını kurtarmak için giriştiği mücadeleler konu edinmektedir. Destan sonunda Kögüdey-Mergen halkını, mal ve davarını kurtarmaktadır (Bekki, 2001, s. 33; Bekki, 2015, s. 277-278). Destan tamamen manzumdur. Nazım diliyle inşa edilen destan hece ölçüsüne dayanır. Destanda çoğunlukla hecenin 7, 8 ve 11’li şekilleri kullanılmıştır. Ancak daha uzun ve kısa şekillere de rastlanmaktadır (Bekki, 2001, s. 41).

Çalışmamızda Altay Türk destanlarından Maaday-Kara’da yer alan ve şamanist düşüncenin sonucu meydana gelen dünya tasarımı incelenecektir. Destanda geçen dünya tasarımı eski Türklerin dünyayı algılama biçimleri ile ilgili bizlere çeşitli bilgiler sunacaktır. Bu anlamda sözlü halk ürünlerinden

destanlar zengin bir bilgi kaynağıdır. Önce Şamanizm kavramı ile şaman dünya tasarımı hakkında kısa bilgi verilecek, ardından Altay Türk destanı Maaday-Kara’da bulunan dünya tasarımı incelenecektir.

2. ŞAMANİZM İNANCI VE ŞAMANLAR

Şamanizm, Sibirya ve Orta Asya’yı da içine alan dünyanın geniş bir coğrafyasında, farklı kültürler arasında uzun yıllar varlığını sürdürmüş dinsel bir olgudur. Evrensel bir teknik olan Şamanizm, Asya’nın orta ve kuzey bölgelerini kaplayan geniş bir alan içinde de toplumun dinsel/sihirsel yaşamının çevresinde döndüğü bir inanç sistemidir. Şamanizm, şaman adı verilen kişi etrafında şekillenmiştir. Şaman esrime deneyiminin en yetkin kişisidir. Ölülerin, cinlerin, doğanın ruhlarıyla iletişim kurabilen kişidir. Şamanlar seçilmiş kişilerdir. Bunlar kendi toplumunda öteki üyelerin ulaşamayacağı bir kutsal alana ulaşmış kişilerdir. Dinî kişilikten ziyade mistik bir kişiliğe sahiptir. Bu bakımdan din adamlarının yanında değil, mistiklerin arasında bulunurlar. Şamanlar, ruh uzmanıdır. Ruhları yalnız onlar görür, ruhun formunu yalnız onlar bilir. Şamanlar psiko-patolojik görünümlere sahiptir. Şaman bir hastadır; ancak o, iyileşmeyi başarmış bir hastadır. Kendi kendisini iyileştiren bir hastadır. *“Hastalanan (ruhları çalınan) kimselere şifâ vermesi, ölülerin isteklerini yerine getirerek zararlarını önlemesi, insanların dert ve dileklerini arzetmek üzere gökteki ve yer altındaki tanrıların yanına giderek aracılık yapabilmesi.... [gibi] hususiyetleri ile ilkel topluluk üzerinde korku ve saygı uyandıran Şaman ‘insan ruhunun mütehasısı’ olarak halk kütlesinin mâneviyâtına nezaret eder”* (Kafesoğlu, 2012, s. 288-289).

Şaman, sağaltıcı ve ruh-taşıyıcı rolüyle esrime teknikleri sayesinde ruhu bedenini terk ederek çok uzak yerlere yolculuk eder. Yeraltı dünyasına gider, göğe çıkar. Şaman, kendi dünyasının dışındaki bölgelere esrime yaşantısı sayesinde kolayca gider. Dünya-dışı bölge yollarını bilir. Çünkü o, ruhuyla daha önce bu yolları öğrenmiş, bu bölgeleri gezmiştir. Buna rağmen insana yasak olan bu bölgelerde kaybolma tehlikesi vardır. Şaman sırta-ermesiyle kutsallık kazanmış, yardımcı ruhlarının yardımıyla bu tehlikeyi aşabilecek gizemli dünyalara atılabilecek tek kişidir. Altaylılarda belli tarihlerde yapılan kurban törenlerinde tanrıya sunulan atın ruhuna eşlik eder. Atı bizzat kendisi kurban eden şaman, hayvanın ruhuna gökte kılavuzluk eder; onu Bay Ülgen’in tahtına götürür. Aslında şaman bir kurban sunucu değildir. Belli zamanlarda çeşitli tanrılara sunulan kurbanlarla ilgilenmek onun görevleri arasında yoktur. Doğum, evlenme ve cenaze törenleriyle ilgisi yoktur. Ancak beklenmedik bir durum ortaya çıkarsa ona başvurulur.

Şaman ölenin ruhunun geri dönmesini engellemek için cenaze törenlerine çağrılır, düğünlerde kötü ruhlardan korumak için hazır bulunur. Bu durumlarda şaman, savunma, koruma işlerinde yer alır. Şaman insan ruhunu ilgilendiren her türlü törende tek sunucudur. Bu durumlarda onun yerini hiç kimse tutamaz. Şaman burada bir hekimdir. Hastalığa tanıyı koyar, hastanın ruhunu arar, yakalar, terk ettiği bedenine girmesini sağlar. Ölen kişinin ruhunu yeraltına o götürür (Eliade, 2006, s. 214). Şaman kurban törenlerine katıldığında kurban edilen hayvanın ruhunun yapacağı mistik yolculukla ilgilenir. Bir ruha hakim olmak, onu gideceğe yere götürmek şamanın işidir.

Buryat gibi bazı toplumlarda şamanlar ak ve kara şeklinde ikiye ayrılır. Ak şamanlar tanrılarla ilişkili, kara şamanlar ruhlarla ilişkili kabul edilir. Bunların giysileri de farklıdır. Ak şamanlar beyaz, kara şamanlar mavi renkli elbiseler giyer (Bekki, 2001, s. 217). Şamanizm’de yukarıdaki tanrılar ve ruhlara iyiliksever olmalarına karşın eylemsizdirler. Bunlar göğün üst katlarında eğlenir, insanların işlerine karışmazlar. “*Ak ve kara renk simgesi Şaman mitolojisinde kötü ruhlara, iyi ruhlara ayrımını tam olarak karşılar. Uygun bir şekilde ruhlara kamlık yapıp onlardan hastalığı sağaltmak için insanları rahat bırakmayı talep eden, onların gazabını yumuşatmak için kara ruhlara kurbanlar veren Şamanlara **kara Şamanlar**, ak ruhlara kurbanlar verip, onlardan bolluk, çocuk isteyen, umum tayfa merasimlerini geçiren Şamanlara **ak Şamanlar** denilir*” (Bayat, 2006, s. 135). Altay-Sayan Türklerinde daha çok kara şamanlar yeraltı dünyası, ak şamanlar yukarı dünya ile bağlantılı olarak düşünülmüştür. “*Türk Şaman geleneğinde iki tür şaman vardır. Gök unsuru ve dolayısıyla müspet kuvvelerle ilintili olan Ak Şaman sadece şifacılık ve yardım amaçlı merasimler yapabilir, ona kimseye zarar vermek veya kötü ruhlara bağlantıya geçmek yasaklanmıştır. Bir de Kara Şamanlar vardır ki, onlardan uzak durmaya çalışılır, herkes onlara tesadüf neticesinde bile küçük rahatsızlık vermekten çekinirdi*” (Ünlü, 2012, s. 7).

Gökteki ruhların başkanı Ar-Toyon-Aga’dır. O, göğün dokuzuncu katında oturur. Güçlüdür, hiçbir iş yapmaz. Gök gürlemesiyle konuşur, insanların işlerine pek karışmaz. Günlük işler için ona dua etmek de boşunadır. Bununla birlikte yukarıda yedi büyük ruh ile çok sayıda küçük rütbeli ruh vardır. Bunlar göğün belli katlarında durmazlar. Örneğin Ak-Yaratıcı-Bey’in yanında Yaratıcı Tatlı Ana bulunur. Av ruhu Bay Baynay göğün doğu bölgesinde oturduğu gibi tarlalarda ve ormanlarda da bulunabilir. Aşağıda başlarında Ulutuyer Ulu-Toyon’un bulunduğu sekiz büyük ruh ile çok sayıda kötü ruh vardır. Ulu-Toyon kötü değildir. Yere çok yakın bir yerde bulunduğu için üzerinde olup bitenlere yakın ilgi duyar. Adı

her yerde anılmamalıdır. Yere ayak bastığında yer sallanır. Ölümlüler yüzüne bakamaz. Ona bakan ölümlülerin korkudan yürekleri yarılr. İnsanlara ateşi veren odur. Şamanı yaratmış; ona kötülükle, mutsuzlukla savaşmayı öğretmiştir. Ormanın yaratıcısı da odur. Ulu-Toyon, Ar-Toyon-Aga'nın emrinde değildir; onunla eşitmiş gibi davranır. Aşağıda yer alan birçok ruha ak veya ak-alaca hayvanlar kurban edilir (Eliade, 2006, s. 219-220). Bu bilgiler ışığında şu söylenebilir: Gök ruhlarıyla yer ruhları arasında iyi sayılan güçlerle kötü sayılan güçler şeklinde bir ayırım yapmak güçtür. Aşağı dünya her zaman kötü ruhların dünyası değildir.

Altay şamanlarında da Buryatlara benzer bir sınıflama görülür: Ak şamalar ile kara şamanlar. Bu şamanlar hem göğe hem yeraltına yolculuk yapabilirler. Şamanlar tanrıya kurban sunar, simgesel olarak göğe yükselir. Altay şamanı yanında ataları ve yardımcı ruhları ile birlikte aşağıya iner. Yeraltı dünyasına inişler hastanın ruhunu aramak, geri getirmek amacıyla yapılır. Bazen şaman, ölümlü ruhuna Erlik Han'ın ülkesine kadar eşlik etmek için yeraltına iner. Kuzey Asya halkları, öbür dünyayı bu dünyanın tersine dönmüş bir eşi olarak düşünmüşlerdir. Orada bulunan her şey buradaki gibidir. Ancak ters dönmüş haldedir. Burada gündüz iken orada gecedir, burası yazken orası kıştır. Balık ve hayvanlar yeryüzünde azaldığında öbür dünyada bollamıştır. Yeraltı dünyasında ırmaklar ters yönde akar. Tersine dönmüş dünya imgesi, yeraltı katmanları olarak tasarlanmıştır (Eliade, 2006, s. 237). İyilerin göğe çıktığı, günahkârların yeraltına indiğine dair inanışlar bulunmaktadır. Hastalıktan ölmek insanı yeraltına götürür; çünkü hastalıkların nedeni kötü ruhlar ya da ölümlerdir.

3. ŞAMAN DÜNYA TASARIMI

Bir milletin evrene bakış açısını, tasarladığı dünya modelinde görmek mümkündür. *“Dünya modeli, Türklerin evrene bakış felsefesi, bilgi ve birikiminin toplamıdır. Bu açıdan baktığımızda dünya modelinin bitmiş ve arşivlenmiş bir belge olmadığı, mitolojik çağdan orta çağa, oradan da çağdaş dünyamıza ulaştığı gözlemlenmektedir. Dünya modeli inanca ve geleneklere bağlı kültür değerlerimizi gelecek nesillere götürme mekanizmasıdır. Ancak değişen şuur tiplerine ve değişen medeniyetlere dünya modelinin ayak uydurması kültürün bütünlüğü açısından oldukça önemlidir”* (Bayat, 2007a, s. 29). Kozmosun algılanması, dünya modelinin oluşturulması dünyayı ve insanı tanımakla olur. Dünya modeli, makro-kozmos (evren) ile mikro-kozmos (insan) arasındaki ilişkiden oluşur. Dünya modeli toplum içindeki fertlerin davranışlarının programıdır. Türk şuurunda dünya modelinde biçimlenir. Başka bir ifadeyle dünya modeli Türklerin

toplumsal düşünce tarzının ifadesidir. Türklerde her şeyin bir bütün oluşturduğu inancı bulunmaktadır. Her şeyin ruhunun olduğu bir dünya tasarlanır. Türk düşünce sisteminde dünya modelinin simetrik ve şeffaflığı ile beraber bütün tabiat varlıklarının birer ruhunun (canının) olduğu inancı dikkat çekmektedir.

Şamanizm'e göre evren üç kozmik kuşaktan meydana gelmiştir: Gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı. Bir kozmik kuşaktan ötekine geçmek mümkündür. Şaman bu kuşaklar arasında geçişi yapabilen tek kişidir. Evrenin yapısı kozmik kuşaklar arasında geçiş yapmayı kolaylaştırır. Bu yapı birbirine bir orta eksenle bağlıdır. Üç kozmos düzeyi arasında iletişimi sağlamak şamanın temel görevlerindendir. Üç büyük katmanın bir eksenle bağlanması birinden ötekine geçilebilirliği sağlar. Bu ekseninde bir açıklık, bir delik vardır. Ruhlar yeryüzüne, ölümler yeraltına bu delikten geçerek iner. Şaman da esrime anında kendinden geçerek göğe ve yeraltına mistik yolculuklar yapar (Bekki, 2001, s. 211-212; Bekki, 2003).

Başlangıçta her kutsal mekân merkez sayılıyordu. Merkez, bir kattan bir kata geçişin mümkün olduğu yerdir. Sadece şamanlar orta delik yoluyla çıkışı gerçekleştirebilir. Şamanın yaşantısı esrimeli bir deneyime dayanır. Dünyanın merkezi şamanlar için bir uçuş, havalanma yeridir. İnsanların göğe çıkıp tanrılarla iletişim kurmaları eski çağlardaki mite dayandırılır: *“Zamanın başlangıcında Gök ile Yer arasında var olan kolay iletişimin kesilmesinden sonra, bazı ayrıcalıklı varlıklar (ve tabii en başta şamanlar), kendi kişisel hesaplarına, üst bölgelerle bağlantıyı gerçekleştirmeye devam etmişlerdir. Bu bağlamda, şamanlar havalanıp “orta delikten” Göğe ulaşma yeteneğine sahiptirler; oysa insanların geri kalan kısmı için bu delik ancak sunularını tanrılara ulaştırmağa yarar. Her iki durumda da şamanın ayrıcalıklı konumu esrime deneyimini yaşama yetisinden ileri gelir”* (Eliade, 2006, s. 298).

Kozmik Dağ, gök ile yer arasındaki bağlantıyı mümkün kılan mitsel bir imgedir. Altay Tatarları Bay Ülgen'in göğün ortasında altından olan bu dağın üstünde oturduğunu düşünmüşlerdir (Ögel, 2006, s. 461). Kozmik Dağ, “Demir Dağ” olarak da adlandırılmıştır. Kozmik Dağ, üç-dört veya yedi katlı olarak tasavvur edilmiştir (Eliade, 2006, s. 298). Dünyanın ortasında bulunan Kozmik Dağ'ın doruğunda kattan kata geçiş mümkün olmaktadır. Şaman olacak kişi, sırta-erme hastalığı sırasında rüyasında Kozmik Dağ'a tırmanır. Şamanın yaptığı tüm esrimeli yolculuklarda bu dağ ziyaret edilir. Bu dağa tırmanmak, dünyanın ortasına yolculuk etmek demektir. Bu Kozmik Dağ'a yalnızca şamanlar ve kahramanlar tırmanabilir (Eliade, 2006, s. 302).

Kozmik Dağ simgeçiliğine bağlı olarak “Evren Ağacı, Kozmik Ağaç” simgeçiliği ortaya çıkmıştır. İki simge birbirini tamamlar. Kozmik Ağaç şamanlık mesleğinin temel ögesidir. Kozmik Ağaç yeryüzünün ortasında, göbeğinin bulunduğu yerde yükselir. Dalları Bay Ülgen’in sarayına değer (Eliade, 2006, s. 302-303). Bu ağaç birçok kültürde Kozmik Dağ’ın ortasında düşünülmüştür. Tanrılar “Dünyanın Direği” gibi bu ağaca atlarını bağlar. Üç evren bölgesini bu ağaç birbirine bağlar. Ağacın dalları göğe değer, kökleri yeraltı dünyasına uzanır. Sibiryalı Tatarları yeraltında da böyle bir ağacın bulunduğu inanmışlardır (Eliade, 2006, s. 303). Yedi dallı Kozmik Ağaç yedi kat gök, gökteki yedi ruh, tanrının yedi oğlu, (Eliade, 2006, s. 308-309), şamanın yedi parmaklı eldiveni, yedi gün yedi gece bilinçsizce yatma gibi unsurlarla ilişkilidir. Yeraltı da üç-yedi veya dokuz katlı olarak tasarlanmıştır. Altay şamanı yeraltına yedi engeli aşarak ulaşır (Eliade, 2006, s. 310-311).

Türkler birçok halk gibi gök kubbeyi bir çadır (yurt) gibi tasarlamışlardır. Yakutlar yıldızları “dünyanın pencereleri” olarak görür. Zaman zaman tanrılar çadırın bir yerini açıp içine bakar; göktaşları, akanyıldızlar (meteorlar) bunun belirtisidir (Eliade, 2006, s. 292). Göğün ortasında bu büyük çadırı bir orta direk gibi tutan Kutup Yıldızı parlak. Altaylılar Kutup Yıldızı’nı bir direk -veya kazık- olarak tasarlar (Eliade, 2006, s. 293). Dünyanın eksenini ya çadırı tutan direklerde ya da “Dünyanın Direği” adı verilen tek tek kazıklarda somutlaştırılır. Göğün Direği evlerinin ortasındaki kazığın tıpatıp aynısıdır. Altaylı şamanın göğe çıkış töreni için kurulan çadır da gök kubbeye özdeşlenir ve tepesinde gökteki gibi bir duman deliği bırakılır. Gök ile iletişim makro-kozmos düzeyinde bir eksenle (ağaç, dağ, direk, vb.), mikro-kozmosta ise konutun orta direği ya da çadırın üst deliğiyle temsil edilir (Eliade, 2006, s. 295; Bekki, 2001, s. 201; Bekki, 2003). Topluluğun sıradan üyeleri için bir kozmolojik “ideogram” olarak kalan şey, şamanlar ve kahramanlar için bir mistik güzergâhtır. “Dünyanın Ortası” şaman ve kahramanlar için bir havalanma yeridir (Bayraktar, 2013, s. 8).

4. ALTAYLILARDA ŞAMANİST DÜNYA TASARIMI VE MAADAY-KARA DESTANI’NA YANSIMALARI

Türkler, Çinlilere benzer biçimde yeryüzünü bir dikdörtgen veya dörtgen şeklinde düşünmüşlerdir. “*Bu dikdörtgenin içinde var olduğu düşünülen daire, gökyüzünü temsil ediyordu. Bu şeklin merkezindeyse kutsal olarak kabul edilen bir dağ [Türklerde Ötüken dağları, Kan-Tengri, Altun-Yış (Altın Orman) gibi isimlerle anılan dağlar] ve Dünya Ağacı çeşitli*

katlara ayrılmış göğü ve yeri birleştiriyordu. Yeryüzü dört yöne bölünmüştü” (Çoruhlu, 2006, s. 93). Gök ve yer kavramlarına daha sonra yeraltı eklenmiştir. Yeraltı daha çok cehennem olarak algılanmıştır. Altaylılarda dünyanın önce daire sonra da kare şeklinde olduğuna inanılmıştır. Yer ve gök ruhları ışık ve iyilik ruhları olarak düşünülmüştür. Bunlar insanların iyiliğini ve dirliğini isterler. Kötülük ve fenalık ruhları ise yeraltında bulunur. Bunlar herkesin kötülüğünü ister, yeryüzünde fesadın çoğalmasına çalışırlar. “Yer gök tanrılarında maada Türklerde vatanı temsil eden birtakım Yer-sular vardır. Türk ülkelerinde dağlar, sular, nehirler ve kaynaklar birer tanrı adını taşırlar. Bu sebeple Yer-sular ülkelere göre değişir. Bunlar insanlara en yakın olan tanrılardır. İnsanlar bunlarla kamın tavassutu olmaksızın münasebette bulunabilirler” (Yörükân, 2016, s. 58).

Şamanlar gerçek dünyanın beş duyumuzla algıladığımız dünyanın dışında olduğuna inanırlar. Sözü edilen bu gerçek dünyaya dans, ritmik sesler ya da rüyalar yoluyla katılabiliriz. Şaman hastalıkları iyileştirmek için transa geçer, üst veya alt dünyaya yolculuklar yapar. Şamancıl törenlerde davul birinci planda rol oynar. Davulun sihirli birçok işlevi vardır. Davul şamanı dünyanın merkezine taşır, havada uçmasını sağlar, ruhları çağırıp onun içine hapseder, gürültüsüyle şamanın işine yoğunlaşmasını ve manevî âlemlerle temas gelmesini sağlar. Bundan dolayı davula “şamanın atı” denmektedir. Şamanın davulunun kasnağı Evren Ağacı’ndan yapılmıştır. Şaman davulunu çalmakla sihirli bir şekilde bu ağacın yanına, yani Dünyanın Merkezi’ne fırlatılmış olur ve bu sayede göğe çıkabilir. Şaman göğe gökkuşağına tırmanarak da yükselir. Ayrıca bir köprü imgesine de rastlanır, şaman bunun üzerinden bir kozmik bölgeden ötekine geçer (Bayraktar, 2013, s. 15).

Şamanizm’de hayvanların özellikle de avcı olarak kullanılan hayvanların büyük bir kısmı simgesel olarak göksel değerler taşır. “Şaman giysilerindeki resimler genellikle bilinen hayvanları sembolize etmektedir. Bunlar yaşayan hayvan olduğu gibi masal ya da mitolojiden hayvanlar da olabilir ve Şamanın koruyucu hayvanı olarak kabul edilir. Şaman giysisinde cübbesinde çeşitli ruhları temsil eden sincap, ayı, ren geyiği, kuş, ağaçkakan, kara bezden yapılmış kurbağa, kartal tüyleri, kartal pençeleri, ayı ayakları vardır. Giysi hangi hayvanı sembolize ediyorsa giysi üstüne o hayvanın tüyleri, boynuzları kemikleri vs. takılır. Omuzlarında sekiz demet halinde bulunan tüyler dinsel tören sırasında Şamanı kurban ile gökyüzüne taşıyan kartal veya şahini sembolize eder” (Ünlü, 2012, s. 25). At figürlerinin sembolizmi de şamanizmde önemli yer tutmaktadır. Şamanist

törenlerde atın yeri tamamen semboliktir. Bu dinî törenlerde at, şamanın gökyüzüne çıkacağı binek hayvanlarından biri ve kurban hayvanı olarak sembolik mana kazanmaktadır.

Türk dilli Sibirya halklarının mitolojileri karışık bir yapıya sahiptir. Türk dilli Sibirya halklarına göre kâinat; insan, hayvan, tanrı ve çeşitli ruhlarının yaşadığı üç dünyaya ayrılmaktadır. Şamanlar, olağanüstü varlıklarla insanlar arasındaki iletişimi sağlayan kutsal kişilerdir. Üst, Orta ve Alt Dünya ruhlarıyla temas kurabilen şamanların dünyalarında koruyucu ve yardımcı ruhlar önemli yer tutar. “Şamanizm’de yaşam; gök, yer ve yeraltı olarak üç kademeli olarak düşünülmektedir. Gökyüzünde iyi ruhlar ve iyilikler; yeraltında, kötü ruhlar ve kötülükler; yeryüzünde ise insanlar vardır. Gökyüzündeki iyi ruhların tanrısına Ülgen, yeraltındaki kötü ruhların tanrısına Erlik adı verilmektedir. Her iki tanrının da eşleri, çocukları ve yardımcıları vardır. Yeryüzündeki insanlar ise bu iki dünya arasında bir denge oluşturmak zorundadırlar... İşte insanların bu dengeyi sağlamak için tanrı ve ruhlarla iletişimini kurmak, özel sezgilerinin olduğuna inanılan Şaman (Kam) tarafından sağlanmaktadır” (Dalkıran, 2010, s. 13-14).

4.1. Üst Dünya (Gökyüzü)

Altaylılara göre gökyüzü çeşitli tabakalardan oluşur ve gökyüzünün bu tabakalarında çok sayıda ruh yaşamaktadır. Altaylıların gökyüzü inancında eski çağ kabile ve soy kültürünün izleri hâlâ yaşatılmaktadır. Bunun yanında farklı kökenli boyların kültürlerinden de çeşitli izler taşımaktadır. Üst dünyanın tanrısı Bay Ülgen’dir. Gökyüzünde Bay Ülgen’in oğulları ve kızları yaşamaktadır. Onun yanında şamanların yardımcıları olan olağanüstü varlıklar Cayık, Suyla, Karlık, Utkucu bulunmaktadır. Bay Ülgen, Ay ve Güneş’in arkasında, yıldızlardan yüksekte, altın kapısı, altın tahtı olan altın sarayında yaşar. “Şamanist dönemde Türklerde, Gök Tanrı, ay, yer, su ve ateş temel kültler olmuştur. Güneş, ay ve yıldızlar, Türklerin günlük hayatına o kadar etki etmiştir ki, meselâ Hunlar, herhangi bir işe başlarken güneşin ve ayın durumlarına bakmışlar ve önemli kararları, yıldızların durumlarını da yorumlayarak vermişlerdir” (Ercan, 2006, s. 72). Halk arasındaki bu tür inançlardan ötürü Bay Ülgen’in altın sarayının ay ve güneşin arkasında olması onun kutsallığını artırmaktadır. Bay Ülgen göğün yedi veya dokuzuncu katında bulunur. Buraya sadece erkek şamanlar ulaşabilir. Erkek şamanlar göğün beşinci katına kadar çıkar, buradan öteye Bay Ülgen’in elçisi Utkucu gider. Bay Ülgen, güneşin, ayın, gökyüzünün, insan ve hayvanların, ateşin, evin, tarlaların yaratıcısıdır. Gök cisimleri onun

emrindedir, yağmuru o yağdırır. Bay Ülgen'in yedi oğlunun her biri bir Altay boyunun koruyucusudur. Bay Ülgen'in dokuz da kızı vardır. Cayık, Bay Ülgen tarafından insanları kötülüklerden korumak ve her şeye can vermek için görevlendirilen gökyüzü ruhlarından biridir. Şamanlar kurban götürmek için gökyüzüne çıkarken bu ruhtan yardım alır. Gökyüzünde bulunan ruhlardan olan Suyla, insanların hayatlarını izler, onlardaki değişiklikleri haber verir. Şamanlar üst ve alt dünyaya gitmek için yapılan ayinde Suyla'yı çağırır, Karlık adındaki ruh da bunlara eşlik eder (Alekseyev, 2013, s. 42).

Maaday-Kara Destanı'nda da üst dünya önemli bir yer tutar. Olayların bir kısmı gökyüzünde geçer. Gökyüzünden inen çeşitli varlıklar olayların gidişini etkiler. Yeryüzündeki kahramanlar üst dünyaya yolculuklar yapar. Şamanizm'de bulunan şamanların yapmış olduğu dünya dışı seyahatler anlatı kahramanları tarafından yapılmaktadır. Destanda gökyüzünden bahadırlar yeryüzüne iner. Yeryüzüne inen bahadırlar, tanrının atını bağladığı direği tekrar göğe çeker. Çocuk yaşıta olan bahadırın yeryüzünden attığı kutsal "yada taşı" göğe ulaşır dokuz kara kuzgunun kafasını keser:

*"Baatır uulım bu mergezi
Kök buluttı köndrö ötti,
Ak buluttı aralay berdi,
Togus kara bu kuskunnın
Toolok bajın oyo lo sogup,
Meelü baştı beltirinen
Üze tiygen bu boyınça
Ceten cıldık bu Altayga
Kaymadalıp barbay kayttı"
(Bekki, 2001, s. 329-330).*

Çocuk bahadırın attığı bu taş,
Mavi bulutların yanından geçti,
Beyaz bulutların arasından geçip,
Bu dokuz kara kuzgunun
Yuvarlak kafalarına değip,
Kafalarını boyunlarından
Koparıp savurduktan sonra
Yetmiş yıllık mesafedeki Altay'a
Gökten yuvarlanarak düştü

Bahadır Kügüdey-Mergen üç kuşak göğün derinliklerindeki üç marala tuzak kurarak onları yeryüzüne indirir. Üç maralın karnını yarar, altın kutunun içindeki bıldırcınları alır:

*"Teneride üç mıygaktın
İçee-kardın cara atkan,
Altın kayırçak ol içinen
Bödünedin ol balazın alıp-iy algan"
(Bekki, 2001, s. 420).*

Gökyüzündeki üç maralın
Karnını okla yarıp,
Altın kutunun içindeki
Bıldırcın yavrularını almış.

Ay Kağan, kızı Altın Küskü'nün üç kuşak göğün derinliklerine saklandığını duyar, Kögüdey-Mergen'den onu bulmasını ister. Kögüdey-Mergen, Altın Küskü ile evlenecek kişidir. Kara-Taacı, Ay Kağan'ın güzel

kızı Altın-Küskü'yü kaçırp Kögüdey-Mergen'den saklamaya çalışmaktadır:

<i>“Altın-Küskü menin balam</i>	Kızım Altın Küskü
<i>Aylınan cılıya bergen-dedi,</i>	Evden ayrılmış, dedi,
<i>Kaydar barganın boyım bilbezim.</i>	Nereye gittiğini ben bilmiyorum,
<i>Üç teneri ol tübine</i>	Üç kuşak göğün derinliklerine
<i>Cajın bargan dep ol dor ukkam,</i>	Saklandığını duydum,
<i>Boyın bedrep taap al- diyt”</i>	Sen onu bul, al gel, dedi.

(Bekki, 2001, s. 483).

4.2. Orta Dünya (Yeryüzü)

Yeryüzünde dağ, nehir ve orman iyeleri bulunmaktadır. İnanan insanlar bunlara saygı duyar. Hayvanların sayısı, avların bereketli geçmesi, sağlık ve insanların mutluluğu yer iyelerine bağlıdır. Bu varlıklar insanları kötü ruhlardan koruyabilir. Şaman, ayin esnasında yer iyelerinden yardım ister. *“Türklerde yerler ve sulara ‘Türk milletinin koruyucusu’ olarak kişilik ve ilahî güç verilir[irdi]”* (Ögel, 2006, s. 256). Şaman esrik yolculuğunda uğradığı yerlerin iyelerine kurbanlar adar, onların iznini alır. Bir şaman başka bir şamanla mücadele ederken kendi iyelerini yardıma çağırır. İnsan ruhu bedenden ayrıldığında şeffaf dumana dönüşür, başka dünyaya geçer. Orada onu Erlik'in elçisi ölüm ruhu Aldaçı karşılar. İyi insanların ruhu ölümünden sonra da yeryüzünde yaşamaya devam eder. Yeryüzünün nimetlerinden yararlanır, yeryüzü onun cenneti olur. Günahkâr insanların ruhları ise alt dünyaya gider. Burada Erlik'in yanında onun uşağı olarak insanlara zarar verir, hastalık yayar. Şamanların ruhları ölümlemlerinden sonra yeryüzünde kalarak kendi soylarının koruyucusu olur. Her aile, ölen yakınları tarafından korunmaktadır. Orta dünya insanların takip eden ve onları koruyan çok sayıda ruh bulunmaktadır (Alekseyev, 2013, s. 85-86).

Türk halklarının geleneksel ve demonolojik dünya görüşlerinin ayrılmaz bir diğer parçası “eezi, iye, sahip” gibi adlarla anılan ve belli doğa parçaları ile özdeşleştirilen, gözle görülmeyen koruyucu ruhların varlığıdır. Tabiat kültlerinin temelini bu düşünce oluşturmaktadır. Arkaik düşünceye göre gözle görülen her şeyin bir perisi, ruhu ya da iyesi vardır. Ateş, av, ağaç, dağ, su, taş, vb. her biri, sahibi ve hakimi olduğu yerde yaşar (Bayat, 2007b, s. 140-143).

Maaday-Kara Destanı'nda orta dünya tüm olayların merkezi durumundadır. Olayların temel mekânıdır. Olaylar Altay'da geçer. Kahramanlar yeryüzünün dengesindeki bozulmaları engellemek için alt ve üst dünyalara gider. Yeryüzünde bazı yerler kutsal bir nitelik taşımaktadır. Bu mekânlar başka dünyalara açılan kapılardır. Yeryüzünde bulunan zehirli

sarı denizin alt ucu yeraltı dünyasındaki Toybodın ırmağı ile üst ucu da yeryüzünde mavi kayalarla birleşir:

*“Koron sarı bu talaydın
Altı ucu altı oroondo
Toybodımla bu kolbolgon,
Üstü ucu üstü oroondo
Kök kayala bu kolbolgon”*
(Bekki, 2001, s. 356).

Zehirli sarı bu denizin
Alt ucu yer altı dünyasında
Toybodım ırmağı ile birleşiyordu,
Üst ucu yeryüzünde
Mavi kayalara ulaşıyordu.

Kartal, Kögüdey-Mergen’i sağlığına kavuşması için üç gölün bulunduğu bir mekâna götürür. Kuşların şamanların gök seyahatlerinde önemli simgesel anlamları vardır. *“Kuş sembolleri Şaman ayınlerinde, Şamanın biçimine girdiği hayvanlar arasında yer almaktadır. Kaz, karga, kartal, baykuş, kuğu şeklinde tasarlanan bu yardımcı kuşlar, gökyüzü seyahati sırasında Şamana yardımcı olurlar. Âdeta bu ruhlar Şamana gökyüzü seyahati sırasında yol gösterirler. Şaman bazen onların biçimini alır; bazen onları bineği olarak kullanır. Şamanlar bu hayvanlar vasıtasıyla yeraltına da inebilir”* (Ünlü, 2012, s. 44). Anlatıda kartal kahramana yardım eder. Üst dünyada dört kanatlı boz bir kartal, pınarın şifalı suyu ile sağlığına kavuşan Kögüdey-Mergen’i tekrar yeryüzüne indirir:

*“Dört kanattu boro mürküt
Kök teneri tübinen keldi.

Köldö catkan Kögüdey-Mergendi
Köndüre kelip ol tebele,
Ak calana alıp keldi”*
(Bekki, 2001, s. 439).

Dört kanatlı boz kartal
Mavi gökyüzünün derinliklerinden
geldi
Gölde yüzen Kögüdey-Mergen’i
Yanına taş gibi hızla inip,
Ak tarlaya alıp getirdi.

Mağara kültü, şaman dünyasında önemli yer tutar. Bazı toplumlarda atalara sunulan kurbanlar “atalar mağarası” denilen bir mağarada yapılırdı (Çoruhlu, 2006, s. 58). Mağaralar, yeraltına açılan kapılardır. Yeraltına yapılan yolculuklar mağara, çukur, kuyu gibi yerlerde bulunan delikten başlar. Mağaralar aynı zamanda yaratılış, doğum, ana rahminin de simgeleşmiş şeklidir. Tabgaçlarda mağara ata hayvanın doğurduğu ve birbirini takip eden kuşaklar boyunca yaşamın yavaş yavaş olduğu yerdir. Kırgız geleneğinde boyların babası bir mağarada bir inekle yaşamıştır (Roux, 2012, s. 95). Destanda Kögüdey-Mergen, dokuz köşeli kara dağda, yedi gün boyunca bir mağara açar. Bu mağaradan gündüzleri rahat vermeyen geceleri uyutmayan çeşitli sesler duyulur. Anlatıda mağara yeraltına açılan bir kapı/yol olarak görülür:

*“Tokus kırlu kara tayga
Koltuğınan ol açıldı.
Tüştü bolzo amır berbes,
Tünde bolzo uyku berbes,
Bu natazi?- dep, üy uguldu”*
(Bekki, 2001, s. 485).

Dokuz köşeli kara dağda
Bir koltuk (mağara) açıldı.
Gündüzleri rahat vermeyen,
Gece olduğunda uyutmayan,
Bu kimdir?- diyen bir ses duyuldu.

İyi insanların ruhları Erlik'in başında bulunduğu yeraltının kötü ruhları tarafından yeraltına esir olarak götürülür. Anlatı kahramanlarından Kögüdey-Mergen, yeraltında esir olan iyi insanların ruhlarını bırakır, bunları yeryüzüne getirir.

Destanda Hayat Ağacı, Dünya Ekseni ve Kutsal Dağ motifleri sık sık geçer. Bu motifler şamanist dünya görüşünün bir yansımasıdır. Hayat Ağacı ayrıntılı biçimde tasvir edilir. Bu ağacın Güneş'e eğik dallarından altın yapraklar; aya dönük yapraklarından gümüş yapraklar dökülmektedir. Kırk-yetmiş ayrı dallı ağacın her bir dalına yüz kısrak-kırk koyun sığabilir. Ağacın tepesi yedi boğumludur ve tepesinde iki altın guguk gece gündüz durarak karşılıklı ötmektedir. Yedi boğumlu Demir Kavak'ın üzerinde birbirine benzer iki kara kartal durur. Bu iki kara kartal, Altay'ın koruyucusudur. Alplara yol gösterir (Bekki, 2001, s. 207). Mavi nehrin kenarında, Demir Kavak'ın altında Karış-Kulak denilen kara kıvrık renkli bir at uyumaktadır. Bu at olağanüstü güçlere sahiptir. Bir tarafında aya benzer, Atın ay ve güneş damgası taşıması gök menşeli olduğunu (Bekki 2001, s. 226) göstermektedir:

*“Ceten ayrı kök talaydın beltirinde,
Ceti caan köö taygadın*

*Cüs bıdaktu mönkü terek
Ayga-künge bu çağılğan
Altın sırlu turbay kayttı”*
(Bekki, 2001, s. 262).

Yetmiş nehrin birleştiği yerde
Yedi büyük dağ-kalenin arasındaki
vadide

Yüz dallı ölümsüz kavak
Ay ve Güneş'in ışıkları altında
Altın gibi parlayarak duruyor

Karış-Kulak, dokuz köşeli dünyanın eksenini yerinden çıkarmak ister. Ancak başaramaz. Alt tarafını topraktan çekince yeraltından yetmiş bahadır ona tutunarak yeryüzüne çıkar. Yeraltında yaşayan Kurbustan, atını bu direğe bağlar. Bahadırlar direği tekrar yeraltına çeker. Bu direğin bir ucu da gökyüzündedir. Gökyüzünde bulunan üst ucuna ise yukarı dünyada yaşayan Üç-Kurbustan atını bağlamaktadır. Bu direğin orta kısmına da bahadır Maaday-Kara atını bağlar:

“Togzon kırlu taş örgödin ajigi altı

Doksan köşeli taş çadırın eşiği

<i>Togus kırlu mönün çakı bar boluptır</i>	önünde
<i>Altı uçı altı oroo</i>	Dokuz köşeli gümüş at çakı vardır
<i>Aybıstannın bu çadanı</i>	Alt ucu aşağı dünyadadır
<i>Üstin uçı üstün oroon</i>	Aybıstan ona at bağlar
<i>Üç-Kurbustan bu çakızı</i>	Üst ucu üst dünyadadır
<i>Tal ortozi</i>	Üç-Kurbustan ona at bağlar
<i>Kara Kaltar cakşı attı</i>	Onun tam ortası
<i>Maaday-Kara baatındın</i>	Kara-Kaltar güzel atlı
<i>Bu çadanı bu boluptır”</i>	Maaday-Kara bahadırının
(Bekki, 2001, s. 266).	At bağladığı yerdir.

Destanda Kutsal Dağ dokuz köşeli olarak tasvir edilir. Bu dağın zirvesinde Altay topraklarının sahibi yaşlı kutsal kadın yaşamaktadır. O, Altay’ın ruhudur:

<i>“Tokus kırlu kara tayga bu bajınan</i>	Dokuz köşeli kara dağın
<i>Altay eezi bu abakay tüşpey kayttı”</i>	zirvesinden
(Bekki, 2001, s. 315).	Altay’ın ruhu yaşlı kadın aşağı indi

4.3. Alt Dünya (Yeraltı)

Altaylılara göre yeraltında ölmüş insanların kötü ruhları bulunmaktadır. Altay inançlarında ölen insan eski dış görüntüsünde bulut gibi şeffaf bir yaratığa dönüşür ve orta dünyaya benzer alt dünyaya göç eder. Ölen kişi burada daha önce ölen ailesiyle birlikte yeniden bir araya gelerek oradaki köylerde yaşar. Alt dünyada insanların gözyaşlarıyla oluşan Toybodım nehriyle birleşen dokuz nehir vardır. Bu nehrin arkasında alt dünyanın baş ruhu olan Erlik’in toprakları bulunur. Erlik, Bay Ülgen’in büyük kardeşidir ve dünya ile insanların yaratılışında onun da payı vardır. Bay Ülgen insanın vücudunu yaratırken Erlik ona ruh vermiştir. Bundan dolayı ölen insanların ruhunu Erlik almaya çalışır. “*Erlik-Biy’e Altaylılar ‘kara neme’ yani ‘karabasan’ derler. O hastalık, ölüm, kötülük getirir diye, ona hep saygılı dualar okunur*” (Yuguşeva, 2001, s. 205).

Erlik her gece yeryüzüne çıkar, dumansız barutla doldurulan tüfeğiyle insanları öldürür, onların ruhlarını alt dünyaya götürür. Erlik güzel kızları aşçı, yakışıklı gençleri ulak yapar. Bay Ülgen’in tüfeğini başka barutla doldurması, silahını ateşlerken tüfeğinin patlaması üzerine Erlik korkar ve bir daha orta dünyaya gelmez. İnsanların ruhunu alması için elçilerini gönderir. Bay Ülgen ile Erlik insanları beraber yargılar. Bay Ülgen kendisine kurban sunulmadığında insanları cezalandırması için Erlik’e haber gönderir.

İnsanlar, Erlik'ten korktuklarından dolayı ondan korunmak için kurban sunarlar. Erlik'e kurban verilmediğinde veya verilen kurbandan memnun olmadığında kızar, insanların üzerine çeşitli felaketler getirir. Suçlu insanların ruhunu alan Erlik, kendisine köle yapar. Bu köleleri daha sonra yeryüzüne göndererek canlılara zarar verir. Erlik'in yedi veya dokuz oğlu vardır. Bu ruhlar nehir, göl ve denizleri yönetir. Bazen Erlik, bu ruhları insanları koruması için orta dünyaya gönderir. Altaylılar, Erlik'in gazabından çekindiklerinden ona kurbanlar adar, saygı gösterir; böylece onu memnun etmeye çalışırlar. Böylece Erlik'ten iyilik görürler. Erlik'in dokuz kızı ise çok terbiyesiz ve çirkin yaratıklardır. Bu ruhlar şamanı kandırarak yataklarına çekmeye çalışır. Şaman bunlara aldanırsa Erlik tarafından cezalandırılır (Alekseyev, 2013, s. 67-70). "... Şamanistik panteonda; Tanrı ve ruhlar, üç kozmik kuşakta oturmakta; bazıları kuşaklar arasında gezinirken, bazıları yerlerini muhafaza etmekte, insanlar gibi eşleri ve çocukları olduğu s öz konusu edilip; Şaman tarafından toplumun yararı gözetilerek; onların yardımını sağlama ya da korunma amaçlı pek çok ritüel ve ayin devreye sokulmaktadır" (Türkan, 2008, s. 96).

Destanda birçok olay yeraltı dünyasında geçer. Destanda yeraltı yedi kattan oluşur. Bu dünyanın ayı, güneşi yoktur. Burası Erlik tarafından yönetilir. Erlik'in sevimli kara bir kızı vardır. Erlik'in sevimli kara kızı yerin yedi kat dibinde olan her şeyi bilmektedir. Bu kız, ayın güneşin olduğu yeryüzüne çıkmak ister. Kara Kula Kağan kişi, kızı ayın güneşin olduğu yeryüzüne getirir:

<i>"Kara-Kula kaan kiji</i>	Kara-Kula kağan kişi
<i>Ceti kadı cer altınan</i>	Yedi kat yer altından
<i>Erlik-Biydin erke kara</i>	Erlik-Bey'in sevimli kara kızı
<i>Abram-Moos Kara-Tajı bu balazın</i>	Abram-Moos Kara-Tajı'yı (Taacı)
<i>Ay alıstın ol cerinen</i>	Ayın olmadığı dünyadan
<i>Aylu-kündü bu Altayga</i>	Aylı güneşli bu Altay'a
<i>Alıp çıgıp, curtpay bergen "</i>	Getirip onunla yaşarmış.
(Bekki, 2001, s. 279).	

Yeraltına yedi boğumlu Demir Kavak'ın altında bulunan delikten inilir. Burada iki kara köpek vardır. Köpekler burada yeraltı ruhlarının gelmelerine engel olur. İki kara köpek, Erlik'in yolunu keser:

<i>"Ceti üyelü Temir terek tazılnda</i>	Yedi boğumlu demir kavağın altında
<i>Eki tüney kara taygıl</i>	Birbirine eş iki kara köpek
<i>Emdi catpıy bu kanayttı</i>	Şimdi yerde uzanmış yatıyorlar

*Eki tüney temir kıncı
Şınırada silkiy bergen
Alıp keler alış colın anay bergen”*
(Bekki, 2001, s. 264).

İki benzer demir zincirlerini
şingirdatarak
Alpler alıs collara sapmasın diye
onları gözetirler.

Maaday-Kara yedi kara kurda kemiş okunu fırlatır. Bu ok yerin yedi katından geçerek yeri taşıyan sarı denize düşer.

*“Ok bajınan ot çöyildi,
Ergek töstön sır cayıldı,
Atkan okko cer silkindi,
Altay üsti seles etti.
Tars tar etken bu kabırğa
Tal ortodon sıan la berdi
Silgay oğı ol barala,
Ceti kara bu börüdin
Tas koltuktan ödö lö berdi
Ceti kara bu taygadı
Tal ortodon oyo adıp,
Cerdin ceti kadın oyo tujüp,
Cer ködürgen koron sarı bu talayga”*

Okun ucundan ateş yayıldı,
Baş parmağından kıvılcım saçıldı,
Okunu attığında yer sarsıldı,
Altay’ın üstü titredi.
Kaburgadan yapılmış bu yay
Tam ortadan kırıldı.
Kemiş ok vınlayıp,
Bu yedi kara kurdun
Çıplak koltuk altlarından girip çıktı.
Yedi siyah dağı
Tam ortadan delip geçti.
Yerin yedi katından geçip,
Yeri taşıyan zehirli sarı denize
düştü.

(Bekki, 2001, s. 327-328).

Erlik’in yeraltında birçok yardımcısı vardır. Yedi yolun kavşağında, Erlik’in elçileri yeraltının kahramanları iki benzer kara bahadır, erleri ve atlarını öldürmek için bekler:

*“Bu tayganın koltığında,
Ceti coldın beltirinde.
Eki tüney kara baatır bar boltır-diyt.
Erlik-Biydin elçileri,
Cer altının baatırları
Üyezi çok bu kezerler,
At öttirip amtajıgan bu tanmalar,

Er öttirip eremjigen şileemirler.

Togzon togus at öttirgen”*
(Bekki, 2001, s. 349).

Yedi yolun kavşağında
İki benzer kara bahadır vardır
Erlik Bey’in elçileri
Yer altının kahramanları
Organları olmayan bu kezerler
Atları öldürmeye alışmış bu
melunlar
Erleri öldürmeye alışmış bu
pislikler,
Doksan dokuz at öldürmüşler.

Yeraltındaki kötü ruhların hâkimi şöyle anlatılır:

*“Cerdin üstin üze birleep,
Ceten kaannın malın cuugan,*

*Altay üstin üze birleen.
Altan kaannın curtın çaçkan*

Almun-çulmın kaan kiji

*Altay ceri bu boluptır”
(Bekki, 2001, s. 370).*

Yeryüzüne hükmeden
Yetmiş kağanın sürüsünü alıp
götüren,
Altay’a hükmeden
Altmış kağanın yurdunu
yağmalayan
Almış ve çulmısların hakimi olan
kağanın
Memleketi burasıdır.

Almış ile çulmıslar yeraltında yaşayan kötü ruhlardır. Yedi kat yeraltında ağaç kabuğundan davulu olan şaman Tordoor yaşar:

*“Ceti kadı cer altında
Tos tünürlü Tordoor kamdı” (Bekki, 2001, s. 416.*

Erlik’in sevimli kara kızı, pamuk yeleli koyu kır ata büyü yapar; at gücünü kaybeder. Erlik’in sevimli kara kızı, Kögüdey-Mergen’in kemiklerini yakıp ruhuyla yaşayacağını söyler:

*“Sööginni em örtöylö,
Süneenle curtaarım, diyt”
(Bekki, 2001, s. 437).*

Şimdi kemiklerini yakacağım
Ruhunla yaşayacağım, dedi.

Anlatıda yer altına yapılan çok sayıda yolculuktan söz edilir. Örneğin üç kuşak göğün derinliklerinden dört kanatlı boz bir kartala dönen Kögüdey-Mergen’in atı yeraltına inerek sahibini kurtarır, onu süt gölüne batırıp çıkararak iyileştirir (Bekki, 2001, s. 37); Kögüdey-Mergen yeraltında Erlik Bey ile karşılaşır onu yakalar ve kara kömüre çevirerek öldürür (Bekki, 2001, s. 38).

5. SONUÇ

Şamanist dünya görüşü, Türk düşüncesindeki dünya modelinin şekillenmesinde büyük etki bırakmıştır. Altay Türk destanlarından Maaday-Kara Destanı’nda bu etki kendisini açıkça göstermektedir. Türk evren modeli simetrik ve şeffaftır. Maaday-Kara Destanı’nda şamanist dünya görüşünün bir sonucu olarak evren; gökyüzü, yeryüzü ve yeraltı olmak üzere üç kozmik kuşaktan meydana gelmektedir. Topluluğun sıradan üyeleri için bir kozmolojik “ideogram” olarak kalan dünyalar arası geçiş, destan kahramanları için bir mistik güzergâh olmuştur. Bir kozmik kuşaktan ötekine geçmek mümkündür. Üç büyük katmanın bir eksenle bağlanması birinden ötekine geçişi kolaylaştırmaktadır. Bu eksenle bir açıklık, bir delik vardır.

Tanrı ve ruhlar yeryüzüne, ölümler yeraltına, destan kahramanları her iki dış dünyaya bu delikten geçmektedir.

Şamanist dünya modeli ile kahramanlık mitosunu arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Kişi ile yaşadığı mekân arasında her dönemde var olan yakın ilişki destan metinlerinde de kendisini göstermektedir. Güçlü/olağanüstü niteliklere sahip kişiler geniş mekân tasavvurunun ürünüdür. Maaday-Kara Destanı, içinde mitolojik motiflerin yoğun biçimde kullanıldığı arkaik anlatılardandır. Destanın meydana geldiği zaman/mekân güçlü bir alp kahraman tipini zorunlu kılmaktadır. Günümüz dünyasının dar mekânlarına sıkışmış insanları yerine şamanist dünya düşüncesinin etkin biçimde yer aldığı arkaik destanlardan Maaday-Kara Destanı'nda mekân, sıradan insanların yaşadığı yeryüzünden ibaret değildir. Yeryüzünün yanı sıra üst ve alt dünyaların varlığı kahramanlık mitosunu güçlendirmiş, bu üç mekân arasında yolculuk yapabilme ayrıcalığı sadece destan kahramanına verilmiştir. Destan kahramanı bu üç dünya arasında yolculuk yaparken aynı zamanda bu mekânları düzenleyen, her şeyi yerli yerine koyan bir misyona sahiptir. Kahramanın hükmettiği geniş mekânlar toplum içindeki kutsallığını güçlendirmiş, ona tanrısal bir saygınlık kazandırmıştır. Tanrıoğlu kahraman her üç dünya sınırını da aşarak kurtarıcılık görevini üstlenmiştir. Onun öbür dünyalardaki kahramanlıkları yeryüzündeki kahramanlıklarından daha az değildir.

Bir milletin kültürel unsurları birbirini tamamlayıcı niteliklere sahiptir. Toplumun istekleri, ihtiyaçları, hayalleri toplumsal düşüncesini şekillendirir. Destan devrini yaşayan insanlar asıllarından haberdar olmadıkları olay ve varlıklara karşı temkinli davranmış; bu tür varlık ve olaylar karşısında her zaman içlerinde korku hissetmiş, tedirginlik duymuşlardır. Şamanist dünya felsefesinin içinde şekillenen dünya tasavvuru da o günkü insanların dünyayı algılayış biçiminin ürünüdür. Bu düşünce sisteminin kendi içinde mantıksal bir tutarlılığı vardır. Yaşanılan tabiat, sahip olunan düşünce sistemi, dost-düşman telakkileri, zaman/mekân tasavvuru, kahraman modeli vb. unsurlar birbirini tamamlayacak bir bütünlük göstermektedir. Maaday-Kara Destanı'nda karşımıza çıkan şamanist dünya tasarımı; yaşanılan dönemin kültürel unsurlarıyla uyumlu, tamamlayıcı, merak giderici, rahatlatıcı işlevlere sahiptir. Şamanist dünya tasarımı sıradan insanları kutsal/olağanüstü kişilerden ayırt etmektedir. Geniş mekân insanı olan destan kahramanı kolay biçimde tüm mekânlara gidip gelmekte, iyi-kötü varlıkları olmaları gereken mekânlarda kalmalarını sağlamaktadır. Mekânlar arası geçiş yapması ona yeryüzünde düzeni tehlikeye düşürebilecek, insanlara zarar verebilecek demonolojik ve mitolojik varlıklara karşı düzeni

sağlama, insan soyunu koruma, kutlu bir varlık olma niteliğini kazandırmaktadır.

Sonuç olarak, Maaday-Kara Destanı'nda mitolojik düşüncenin ortaya çıkardığı şamanist dünya modeli hâkimdir. Bu dünya modeli dominant unsurlarını günümüze kadar korumuş, Türk kozmogonisini derinden etkilemiş, kendisine has bir kahraman tipi ile beraber toplum modelini de yaratmıştır. Bu dünya tasavvuru tesadüfî değil, bilinçli bir düşüncenin ürünüdür. Dünyada yaşayan kişilerin ölüm sonrası inançlarını etkileyecek derecede güçlü bir yapıya sahiptir. İnsanla beraber görülebilen/görülemeyen birçok varlığın yaşadığı bu geniş mekânda her varlığın sahip olduğu niteliğe göre yaşadığı bir yer vardır. Her varlık kendisi için yaratılan bir dünyada yaşamakta, sınırlarını aşanlar insanüstü kahramanlar tarafından olmaları gereken yere gönderilmektedir.

6. KAYNAKLAR

- Alekseyev, N. A. (2013). *Türk dilli Sibiryâ halklarının Şamanizmi*. M. Ergun (çev.). Konya: Kömen Yayınları.
- Bayat, F. (2006). *Ana hatlarıyla Türk Şamanlığı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2007a). *Türk mitolojik sistemi 1 (ontolojik ve epistemolojik bağlamda Türk mitolojisi)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayat, F. (2007b). *Türk mitolojik sistemi 2 (kutsal dışı-mitolojik ana, umay paradigmasında ilkel mitolojik kategoriler- iyeler ve demonoloji)*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Bayraktar, R. (2013). *Şaman kültüründeki kostüm anlayışı ve bu bağlamda Murathan Mungan'ın "geyikler lanetler" adlı oyun karakterleri kostüm tasarımı*. Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Bekki, S. (2001). *Altay Türk destanı Maaday-kara (inceleme-metin)*. Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Bekki, S. (2003). *Merkez simgeciliği ve at çakı*. 15 Kasım 2018 tarihinde http://turkoloji.cu.edu.tr/HALKBILIM/salahaddin_bekki_merkez.pdf adresinden erişildi.
- Bekki, S. (2015). Dedem Korkut destanı ile Altay destanı Maaday-kara arasındaki tarihi genetik bağ. M. Ekici vd. (ed.). *III. Uluslararası Türk Dünyası Kültür Kongresi Dede Korkut ve Türk Dünyası Bildiriler Kitabı İçinde* (s. 275-281). İzmir: Ege Üniversitesi.
- Çoruhlu, Y. (2006). *Türk mitolojisinin anahatları*. İstanbul: Kabalcı Yayınevi.
- Dalkıran, A. (2010). *Çağdaş Türk resminde Şamanist etkiler*. Doktora Tezi, Selçuk Üniversitesi, Konya.
- Eliade, M. (2006). *Şamanizm*. İ. Birkan (çev.). Ankara: İmge Kitabevi.
- Ercan, E. H. (2006). Balkanlarda gökyüzü ile ilgili inanışlar ve halk takvimi. *Millî Folklor*, 69, 72-82.
- Kafesoğlu, İ. (2012). *Türk millî kültürü*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.

- Ögel, B. (2006). *Türk mitolojisi (kaynakları ve açıklamaları ile destanlar) II. C.* Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- Roux, J. P. (2012). *Eski Türk mitolojisi.* Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Türkan, K. (2008). *Türk dünyası masal geleneğinde Şamanistik unsurlar.* Doktora Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Ankara.
- Ünlü, E. (2012). *Erken çağ Orta Asya Türk şaman geleneğinde hayvan figürleri ve onların seramik sanatında yorumları.* Yüksek Lisans Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir.
- Yörükân, Y. Z. (2016). *Müslümanlıktan evvel Türk dinleri Şamanizm.* İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Yuguşeva, N. (2001). Altaylarda kamlık (Şamanizm) inancı ve Anadolu'daki yansımaları. S. K. Tural (akt.). *Türk Dili*, 590, 201-210.